

Open, 1995. – 285 s.; *Głowiński 2008*: Głowiński M., Kostkiewiczowa T.; Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich / pod red. Janusza Sławińskiego. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo we Wrocławiu Sp. z o.o., 2008. – 706 s.; *Guzek 2012*: Guzek M. Komentarz autorski [Електронний ресурс] // [Персональна сторінка М. Гузека]. — Режим доступу: <http://www.runa.pl/trzeci-swiat-komentarz-autorski.html> (20.10.2012). — Назва з екрану.; *Krassowski 1996*: Krassowski M. Leksykon terminów literackich. – Warszawa: Wydawnictwo książkowe “Twój styl”, 1996. – 256 s.; *Encyklopedia 1995*: Literatura i nauka o języku. Encyklopedia szkolna. – Warszawa: WSiP, 1995. – 911 s.; *LP 1985*: Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny w 2 tt. / pod red. Geber H., Gomulickiej B., Kahn E. i in. – Warszawa: PWN, 1985.; *Sztorc 2012*: Sztorc J. *Nieśmiertelność* Milana Kundery jako powieść, która myśli [Електронний ресурс] // *Tekstualia*. Palimpsesty Literackie, Naukowe, Artystyczne. Ogólnopolski kwartalnik naukowo-literacki. — Режим доступу: <http://www.tekstualia.pl/index.php?DZIAL=teksty&ID=108>. (20.10.2012) — Назва з екрану.

Лобас Н. К проблеме создания украинско-польского словаря литературоведческих терминов

В статье предложен проект украинско-польского словаря литературоведческих терминов, представлена его концепция, вызванная спецификой соотношения украинской и польской литературоведческих терминосистем, выделены основные проблемы, возникающие в процессе составления такого типа словаря, выводы и предложения проиллюстрированы примерами словарных статей для отдельных терминов.

Ключевые слова: словарь, составление словаря, литературоведческий термин, омонимия терминов, несоответствие значений, авторский комментарий, авторская речь.

Наталя Лобас, к.філол. (Тернопіль)

ББК 83. 3(4УКР)

УДК 821 – 161.2 – 31.09

Постмодернізм та карнавалізація: модуси відповідності

У статті зроблено спробу зіставити деякі аспекти постмодернізму та карнавалізації з метою довести їх спорідненість, що виражається, зокрема, в однаковому сприйнятті дійсності (світовідчутті), а також основних характеристиках літературної практики.

Ключові слова: карнавалізація, меніпея, постмодернізм, іронія, самоіронія, пародія, самопародія, децентралізація, деміфологізація, профанація, сакральне, гра, утопія.

Lobas N. Postmodernism and carnivalization: modus of accordance

The article attempts to compare some aspects of postmodernism and carnivalization to prove their kinship, expressed, in particular, in the same perception of reality (worldview) and the main characteristics of literary practice.

Keywords: carnivalization, menippea, postmodernism, irony, self-irony, parody, self-parody, decentralization, demythologization, profanation, sacrum, game, utopia.

Зіставлення постмодернізму та карнавалізації має сенс тоді, коли їх розглядати як, по-перше, спосіб світовідчуття, а по-друге, "специфічний "стиль письма" [Лексикон 2001: 434], тобто "як звід правил організації тексту твору" [Лексикон 2001: 435], набір найхарактерніших формальних ознак. Саме при такому співвіднесенні найчіткіше проявляється спорідненість обидвох явищ.

Одразу необхідно зазначити, що зв'язок названих феноменів неодноразово зауважувався дослідниками, тим цікавішим та актуальнішим видається послідовне зіставлення карнавалізму та постмодернізму в літературі, як на рівні теоретичному, так і на конкретних текстах.

Метою цієї розвідки і є зробити крок у напрямку такого зіставлення, спираючись, зокрема, окрім хрестоматійної праці М.Бахтіна, на дослідження українських вчених Д.Затонського та М.Ожевана, згадуючи Т.Гундорову, С.Руссову та ін.

Отож, авторки статті "Постмодернізм" у "Лексиконі" називають *карнавал* одним із найпоширеніших його образів-знаків поряд із лабіринтом, бібліотекою, божевільнею, хаосом [Лексикон 2001: 435]; як одна із характеристик постмодернізму постає децентрованість сприймання та його *карнавалізація* у концепції українського філософа Миколи Ожевана [Ожеван 2000]. У цьому ж річищі звертається до карнавалу Тамара Гундорова у монографії "Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн" (Київ, 2005). Розглядаючи літературні факти другої половини двадцятого століття, Гундорова апелює до теорії Бахтіна, послідовно застосовуючи засадничі її положення для інтерпретації українських постмодерних текстів. Авторка віднаходить основні прояви карнавалу у тих чи інших текстах, наводить власні спостереження над його природою, опираючись на розробки західних науковців. У її трактуванні, післячорнобильська література – це постмодернізм, що найчастіше набуває вигляду апокаліптичного карнавалу. Говорячи про "карнавальний варіант" українського постмодернізму" [Гундорова 2005: 41], дослідниця аналізує естетику літературного угруповання Бу-Ба-

Бу, а також пізнішої прози Юрія Андруховича, накладаючи на цей матеріал основні принципи бахтінської теорії, що, популярна у середині 80-х, "надавала бубабістському карнавалові характеру естетичного й ідеологічного вивиху" [Гундорова 2005: 82], "...бубабісти розпочинають гру за правилами бахтінської карнавалізації" [Гундорва 2005: 201]. При цьому новітній, постмодерний карнавал постає як "минуший і навіть фальшивий" [Гундорова 2005: 205].

Говорячи про модуси відповідності постмодернізму та карнавалізації у літературі, неможливо поминути дослідження Д. Затонського "Модернізм і постмодернізм" (Харків, 2000) і на те розуміння постмодернізму, яке пропонує вчений.

Опорною точкою концепції Затонського є поняття Прогресу, а точніше віра у Прогрес або її відсутність. Перша установка характерна для модерністичного типу світосприйняття, друга – відповідно – для постмодерного. Таким чином, модернізм і постмодернізм "фундаментально різняться в основному: перший так чи інакше прагне творення Земного Раю, а отже, якось у Рай цей все ж вірить, другий, навпаки, взагалі і з усіма витікаючими звідси наслідками, не вірить" [Затонский 2000: 133]. Самі ж поняття модернізму та постмодернізму вживаються у вченого на позначення двох "фундаментальних станів індивіда і суспільства" [Затонский 2000: 236], маркують "основоположні механізми нашого буття, і не тільки сьогодишнього, а того, що завжди" [там само]. При тому визначальним є розуміння циклічності, "кругообігу" ("коловращения") цих станів: за модерністським підйомом неминуче приходить постмодерний "відкат", що у свою чергу рано чи пізно спровокує нові модерністські починання, і так безкінечно. У цьому контексті Затонський цитує Еко: "кожна епоха має свій власний постмодернізм" [Затонский 2000: 90].

У згаданій праці учений аналізує тринадцять літературних текстів, виділяючи основні (і спільні практично для всіх) ознаки їх "постмодерності". Це: всеохоплююча пародія, "вселенська" іронічність, містифікації, відсутність однозначності оцінок, розхитування та абсурдизація ієрархій і цінностей, дезілюзіонізм (іронічне оголення прийому), ігрова поетика, осміяння усілякої серйозності, подвійність, невизначеність, – що, зрештою, накладається на характеристики постмодерного тексту, окреслені іншими дослідниками (пор.: І. Хасан – невизначеність, фрагментарність, деканонізація, втрата Я, іронія, гібридизація, карнавальність, сконструйованість [цит. за Затонский 2000: 134]; авторки статті у "Лексиконі" – естетичний плюралізм і амбівалентність на всіх рівнях, повнота уявлень без оцінок, культурологічне метапрочитання і співтворчість митця і реципієнта, синкретизм, міфологічне мислення, творче використання будь-яких традицій, ігнорування причинно-наслідкових зв'язків при конструюванні твору, опертя на принцип гри, інтертекстуальність [Лексикон 2001: 434]; М. Ожеван серед інших ознак виділяє: фрагментацію текстів, деканонізацію і деміфологізацію, іронію і багатозначність, втрату стилю і гібридизацію стилів та напрямів, ототожнення безпосередньо сприйнятої реальності з ілюзіями та фантазмами і зумовлену цим її віртуалізацію та ін. [див. Ожеван 2000]; С.Руссова вважає, що "постмодерністському ж мисленню притаманні еклектизм, відсутність послідовності, фрагментарність опису, брак єдиної позиції та єдиної концептуальної мови <...> Постмодернізм вимагає багатомовності – культурної, стильової, лінгвістичної" [Руссова 2000: 17]).

Найцікавіше, що частина текстів, обраних Затонським для аналізу, цього, словами автора, "загальноновизнаного "золотого фонду", зустрічається у теорії карнавалізації та меніпеї М. Бахтіна.

Пропонуючи розуміти меніпею як "квінтесенцію" карнавального світовідчуття, жанрову традицію, що у відповідних обставинах реалізується у конкретних текстах, Бахтін подає схему (основні характеристики, "код") меніпеї як жанрової традиції, маючи на увазі ряд текстів, які, на його думку, є її конкретно-історичними літературними актуалізаціями. До цього меніпейного канону входять, зокрема, романи Рабле, Сервантеса, Стерна, Достоевського. На думку українського вченого, "постмодерний" ряд, який відкривається "Гаргантюа і Пантагрюелем" Рабле, "Дон Кіхотом" Сервантеса і Шекспірівським "Гамлетом" продовжують "Небезпечні зв'язки" Шарло де Лакло і "Погляди Трістрама Шенді, джентельмена" Лоренса Стерна [Затонский 2000: 111]. При цьому Затонський окреслює роман Рабле як "постмодерністський текст" [Затонский 2000: 62], називає Стерна "довершеним", "викросним на всі часи" *постмодерністом* [Затонский 2000: 131], а щодо роману Сервантеса зауважує: "Дон Кіхот", швидше, втілює загальну *постмодерністську* ідею, аніж конкретні художні манери, які її виражали у ті чи інші історичні періоди" [Затонский 2000: 159].

Якщо зіставити ознаки меніпеї, подані Бахтіним, і характеристики постмодерного тексту, виявиться, що вони накладаються: велика вага сміхового елементу (що реалізується найчастіше як пародія та "вселенська" іронія); свобода вимислу та найнесподіваніша фантастика, філософський універсалізм, експериментування (морально-психологічне, експериментуюча фантастика), порушення загальноприйнятих норм, контрастність, різнорівнева еклектика, публіцистичність. Так само практично всі з якостей, притаманних постмодерному тексту, вміщуються у чотири карнавальні категорії, з-поміж яких особливу роль відіграє категорія профанації (в тому числі сюди віднесемо й "оголення прийому" –

профанація "священної" авторської ролі). Категорія вільного фамільярного контакту передбачає, зокрема, відміну класичної ієрархії "автор-читач", "карнавальні мезальянси" на площині тексту реалізуються у суміщенні різномірних елементів, стильовій та жанровій еkleктиці. Не потребує коментарю ексцентричність постмодерних текстів. Важливою у контексті такого зіставлення є також і скерованість сміху. Якщо однією з рис карнавального сміху, за Бахтіним, є його спрямування також і на того, хто сміється, то і постмодерне іронічне та пародійне є самоіронічним та самопародійним⁴⁴ [Лексикон 2001, 344]. Таким чином, на формальному рівні можна говорити про співвіднесеність "меніпейної традиції" із ознаками постмодерності. Однак, найосновніше тут полягає в іншому. Домінантною та визначальною рисою кожної меніпей є те, що Бахтін назвав "випробуванням ідеї", пов'язане із амбівалентністю та релятивізмом карнавального світовідчуття. На практиці це означає, що жодна із озвучених у тексті ідеологічних систем не може бути визначена як "сакральна", єдино прийнятна. У таких текстах зіставляються альтернативні позиції, релятивізується кожна окрема істина. У цьому сенсі теорія меніпей якнайтісніше пов'язана із бахтінською концепцією діалогізму. З другого боку, і постмодерність як така "передбачає радикальний сумнів щодо надійності основ, на які спираються претензії на наукові твердження, а отже, вона пов'язується з відчуттям визволення від колишньої обмежувальної практики" [ЕП 2003: 327].

Ще однією спільною характеристикою явищ постмодерності та "меніпейності" є їх повторюваність.⁴⁵ Меніпея, нагадаємо, постає як жанрова традиція, яка у відповідному контексті знаходить чергові актуалізації у конкретних літературних текстах. Це явище перманентно існує у літературі завжди, як завжди існував карнавальний тип світовідчуття і потреба його реалізації, хай навіть тимчасової. Найбільш відповідним кліматом для таких його актуалізацій є переломні, кризові епохи, коли відбувається зміна ієрархії цінностей, піддаються сумніву і профанації певні ідеологічні системи (переломи епох, революції тощо). Адже, як підкреслював Бахтін, "в епохи великих переломів та переорієнтацій, зміни правд все життя у певному сенсі набуває карнавального характеру..." [Бахтін 1965: 154]. Аналогічно мислить постмодернізм Д. Затонський, зауважуючи: "постмодернізм <...> можливо, і найновіше відкриття змученого гонкою за ідеалами людства, однак зовсім не найновіший феномен нашої духовної практики. Як задовго до свого офіційного і практичного застосування існували радіохвилі (тільки ними ніхто не користувався), так споконвіків існувало постмодерне світовідчуття" [Затонський 2000: 167]. Це явище неминуче з'являтиметься, "коли відбувається злам однієї культурної парадигми і виникнення на її уламках іншої" [Гундорова 2005: 435].

Каменем спотикання у зіставленні цих явищ є утвердження Бахтіним утопічності як однієї із невід'ємних властивостей карнавалу. Адже, згідно з теорією карнавалізації, у час карнавалу життя на короткий термін виходить зі своєї звичайної освяченої колії і вступає у сферу утопічної свободи. [див. Бахтін 1965]. Карнавал, крім того, представляв собою утопічне майбутнє, повернення золотого віку, це був ідеальний світ – банкет на весь світ, утопічне царство абсолютної рівності і свободи. При тому вчений чітко розмежовував народний, веселий утопізм карнавальної площі і пізніший, абстрактно-раціональний утопізм Просвітництва. Уже навіть раблезіанську розповідь про Телемське абатство Бахтін класифікує як "придворно-святкову гуманістичну", а не народно-святкову утопію.

Меніпея, як провідник і виразник карнавального світовідчуття у літературі, теж, на думку Бахтіна, часто звертається до елементів соціальної утопії.

Затонський у кожному з проаналізованих текстів (включно з "Гаргантюа та Пантагрюелем"), крім спільних формальних рис, віднаходить ідею того, що "земне наше життя <...> не рухається, не змінюється, а так званий "прогрес" – це тільки те, що здається, видимість, фікція" [Затонський 2000: 147], доводячи думку, що постмодернізм відмовляється від "схильності людства створювати для себе усілякі земні Едеми" [Затонський 2000: 42]. Зрештою, для постмодерного світогляду властиве переконання, що "будь-яка спроба сконструювати модель світу <...> – не має сенсу" [ЛЭТП 2001, 766]⁴⁶.

Цікаво, що Затонський у своєму дослідженні без жодних сумнівів відносить бахтінське розуміння раблезіанства, інакшими словами, теорію карнавалізації до сфери постмодерного. А спрямованість карнавалу на утопічне майбутнє та переконання в тому, що карнавалізація літератури

⁴⁴ Пор.: «Способами і прийомами зазначеної гри [власна гра постмодернізму – Н.Л.] можуть бути іронія, а ще краще – самоіронія; пародія, а ще краще – самопародія» [Ожеван 2000]

⁴⁵ У цьому контексті знову ж зачитуємо працю М.Ожевана: «Бо постмодерн – це насамперед *рух до "Нового Середньовіччя"* [виділення наше – Н.Л.] в розумінні пріоритету духовності над матеріальністю, а культури над економікою.» [Ожеван 2000]

⁴⁶ Важливість утопії для постмодерного світогляду підкреслює і М.Ожеван, зазначаючи, що «постмодернізм, який претендує на статус теоретичного обґрунтування епохи постмодерну, зосереджує переважно увагу на чотирьох фундаментальних антиноміях — часу і простору, суб'єкта і об'єкта, природи й людської природи, *утопії та реальності*» [виділення наше — Н.Л.] [Ожеван 2000].

несе в собі заряд народної святкової веселої утопічності ("пир на весь мир"), розглядається тут не як свідчення за соціальний Прогрес людства. Йдеться швидше про кругообіг форм, які постійно повторюються. На думку вченого, "Гаргантюа і Пантагрюель" і цікавий-то Бахтіна переважно у цьому, екзистенційно-"постмодерністському" аспекті" [Затонский 2000: 53]. І коли, за Бахтіним, однозначність, непохитність істини була прерогативою "офіційної" культури, а весела амбівалентність – культури карнавалу, то Затонський цими ж характеристиками наділяє відповідно модернізм та постмодернізм. У цьому дослідник і вбачає "постмодерне" начало бахтінської концепції.

Як бачимо, зіставлення теорії карнавалізації і меніпеї та літературного постмодернізму демонструє співвідносність цих двох систем. Виникає питання, чи те саме явище, яке Бахтін назвав карнавальним світовідчуттям, не було пізніше окреслене, як "постмодерний погляд на світ", а карнавалізація, що її вчений розумів як альтернативний шлях розвитку літератури, не була потім названа "постмодерністю"? Особливо, якщо розглядати постмодернізм не як те, що прийшло після модернізму⁴⁷, а як явище циклічне. (Така позиція, зрештою, досить поширена серед літературознавців. Так, в "Енциклопедії постмодернізму" зауважується, що "були бурхливі суперечки про літературних експериментаторів, які писали до Другої світової війни, проте працювали у стилі, що сьогодні видається постмодерним *avant la lettre*" і називається, зокрема, Лоренс Стерн [ЕП 2003: 330]. Про це ж явище говорить і С. Руссова, зазначаючи, що "під знаком питання – хронологічні межі цього явища. Різні дослідники зараховують до постмодерністів Пушкіна, Гоголя, Достоєвського, Булгакова й Набокова" [Руссова 2000: 17].) З тією лише різницею, що на даний час спостерігаємо глобальний характер цього феномену, тоді як до початку нинішнього "постмодерного відкату", тексти цього типу з'являлися ніби спорадично і часто не були належно зрозумілі сучасниками, оскільки "через особливість світорозуміння нібито взагалі не вписувались у сучасну їм епоху" [Затонский 2000: 124].

Література; *Бахтин 1965*: Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Худ. лит, 1965. – 524 с.; *Гундорова 2005*: Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн. – К.: Критика, 2005. – 263 с.; *ЕП 2003*: Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.; *Затонский 2000*: Затонский Д.В. Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Худож.-оформитель П.С.Рыженко – Харьков: Фолио; М.: ООО "Издательство АСТ", 2000. – 256 с. *Лексикон 2001*: Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці: Золоті литаври, – 2001. – 636 с.; *ЛЭТП 2001*: Литературная энциклопедия терминов и понятий / Гл. ред. и сост. А.Н.Николюкин. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – 1600 стб. *Ожеван 2000*: Ожеван М. Українська національна ідея та культурополітика наздоганяючої модернізації // *Ї*, 2000. – Число 8. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n18texts/ozevan.htm> (22.04.2012) – Назва з екрану. **Руссова 2000**: Руссова С. Постмодернізм у сучасній поезії, або Набоков – автор-трікстер // Слово і час, 2000. – №6. – С.17-23.

Лобас Н. Постмодернізм и карнавалізація: модусы соответствия

В статтє сделана попытка сопоставить некоторые аспекты постмодернизма и карнавалізації с целью доказать их родство, выражающееся, в частности, в одинаковом восприятии действительности (мироощущении), а также основных характеристиках литературной практики.

Ключевые слова: карнавалізація, меніппея, постмодернізм, иронія, самоіронія, пародія, самопародія, децентралізація, демифологізація, профанація, сакральное, игра, утопія.

Людмила Луценко, викл.(Кривий Ріг)

ББК 83. 3 (4УКР)

УДК 821 – 161.2 31.09

Сучасний філологічний коментар до феміністичного наратологічного проекту

У статті висвітлено історію виникнення та становлення феміністичної наратології як одного із провідних напрямків у сучасній теорії літератури.

Починаючи з 1990-х років наратологія, «теорія розповіді (англ. *narratology*, франц. *narratologie*, від. лат. *narrare*: *розповідати, оповідати* і грец. *logos*: *слово, вчення*), покликана досліджувати його

⁴⁷ Таке значення подає, зокрема, Літературознавчий словник-довідник, за яким постмодернізм – "загальна назва окреслених останніми десятиліттями тенденцій у мистецтві, що виникла після модернізму та авангардизму"

[Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. — К.: ВЦ "Академія", 1997. — С. 565]